

3) a specific number of participants of legal search operations at each stage of operative and search activity;

4) a special system of regulation as issues of organization and tactics of certain search operations and the use of investigative capabilities within specific forms of activity are regulated by departmental regulations of the closed nature;

5) the presence of specific of operative and search capabilities and measures used within certain forms of operative and search activity;

6) the presence of specific principles, according to which authorized operational units engaged in combating crime within the of operative and search forms;

7) temporality of each form of operative and search activity;

8) the presence of a special course of investigative case management relating to operational performance of various units of the criminal police and displayed in search operations documents classified as restricted.

In the special legal literature scholars views on the content and features of forms of operational activities are quite varied and ambiguous character, in this regard, in this article an attempt was made to their respective rethinking and synthesis.

Key words: *signs, counteraction, operative and search forms, criminality, criminal police.*

УДК 343.98

**Р.Л. Степанюк,
С.П. Ланга**

УДОСКОНАЛЕННЯ ОРГАНІЗАЦІЇ Й ТАКТИКИ ОГЛЯДУ МІСЦЯ ПОДІЇ В УКРАЇНІ З УРАХУВАННЯМ ДОСВІДУ США

У статті здійснено порівняльний аналіз організаційних і тактичних засад огляду місця події в Україні та США. Звернуто увагу на можливості впровадження позитивного американського досвіду діяльності слідчих оглядових груп. Запропоновано уточнити принципи тактики огляду, розглянути необхідність внесення змін до чинного КПК України, спрямованих на визначення процесуального статусу техніко-криміналістичного підрозділу як суб'єкта зі сторони обвинувачення, спрощення формальних процедур огляду місця події.

Ключові слова: *криміналістика, криміналістична тактика, кримінальне провадження, досудове розслідування, огляд місця події.*

Постановка проблеми. У сучасних умовах розвитку суспільства ефективна протидія злочинності неможлива без широкого застосування органами досудового розслідування сучасних науково-технічних засобів, належних організаційних і тактичних методів і прийомів виявлення, фіксації, вилучення та використання доказів у кримінальному провадженні. Як відомо, невідкладною слідчою дією, що в більшості випадків розслідування тяжких і особливо тяжких злочинів проводиться першою та має виключне значення для збирання матеріальних слідів кримінального правопорушення, є огляд місця події. Організація і тактика її проведення до-

сильно широко досліджена у вітчизняній і зарубіжній криміналістичній літературі. Винятково важливе значення цієї слідчої (розшукової) дії для збирання доказів на початку кримінального провадження її, відповідно, здійснення швидкого та якісного розслідування зумовлює постійний інтерес до неї науковців і практиків. Не підлягає сумніву, що вдосконалення способів і прийомів виявлення та фіксації матеріальних слідів злочину на місці події має постійно знаходитися серед пріоритетів наукового пошуку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У різні часи питання тактики огляду місця події досліджували багато вчених, зокрема такі відомі радянські криміналісти, як М. С. Бокаріус, Р. С. Белкін, І. Є. Биховський, А. І. Вінберг, О. М. Васильєв, В. П. Колмаков, О. Р. Ратінов, І. М. Якимов та інші. Уже в незалежній Україні ці питання детально розглядалися у працях В. І. Алексійчук, О. А. Бухаченка, Н. І. Клименко, В. О. Коновалової, Ю. І. Літвіна, Є. І. Макаренка, Е. О. Разумова, М. Л. Цимбала, В. Ю. Шепітька, К. О. Чаплинського тощо. Проте реформування кримінального процесу України в цілому й удосконалення порядку досудового розслідування зокрема в напрямі наближення до кращих світових стандартів потребує ретельного вивчення закордонного досвіду.

Формування цілей. З цією метою корисним може бути розгляд особливостей організації роботи слідчих оглядових груп (Crime Scene Units), що діють у Сполучених штатах Америки. На відміну від вітчизняних слідчих, які мають особисто оглядати місце події, відшукувати, фіксувати та вилучати докази, детектив, який розслідує злочин у США, може задіяти слідчі оглядові групи, що здійснюють огляд самостійно. Оглядові групи входять до складу Бюро з огляду місць події (The Crime Scene Investigations Bureau), до якого, крім них, належать також експертні групи, які на місці події не виїжджають, а займаються дослідженням речових доказів у лабораторних умовах [1].

Виклад основного матеріалу. Отже, суттєвою відмінністю практики розслідувань США від вітчизняної є можливість не просто залучення, а здійснення безпосередньо самого огляду не детективом чи прокурором, а фахівцями. Звичайно, слід урахувати, що американська система кримінального процесу не передбачає повноцінного досудового розслідування. Тому формальні процедури щодо оформлення результатів слідчих дій там інші. Але, оскільки зараз в Україні здійснюється спроба кардинально змінити модель кримінального процесу із розшукового на змагальний, то необхідно впроваджувати відповідні підходи розвинутих демократичних країн.

У цьому сенсі слід відзначити, що на сьогодні в Україні в межах реформування МВС до структури органів досудового розслідування Національної поліції було включено сектори техніко-криміналістичного забезпечення слідчих дій (інспектори-криміналісти, техніки-криміналісти). Раніше зазначені фахівці працювали в експертно-криміналістичних підрозділах. Отже, з'явилася можливість розширення функцій таких спеціа-

лістів під час огляду місця події. Але для цього, на нашу думку, доцільно належним чином закріпити їхній процесуальний статус у кримінальному провадженні.

Існуюча практика та відомчі нормативно правові акти, зокрема, п. 3 Інструкції про залучення працівників органів досудового розслідування поліції та Експертної служби МВС України як спеціалістів для участі в огляді місця події, затвердженої Наказом МВС України від 03 листопада 2015 року № 1339, прирівнюють їх до спеціалістів у кримінальному провадженні, статус яких визначено в ст. 71 КПК України. Отже, вони можуть надавати лише консультації, безпосередню технічну допомогу слідчому. Уважаємо, що такий підхід не йде на користь ні якості виконуваних цими підрозділами практичних завдань, ні забезпеченню прав і свобод людини в кримінальному процесі. Фактично підрозділи техніко-криміналістичного забезпечення слідчих дій знаходяться в підпорядкуванні сторони обвинувачення, тобто вони не можуть вважатись іншими учасниками кримінального провадження як спеціалісти. Убачається, що слід закріпити їхній статус саме як суб'єкта зі сторони обвинувачення (за аналогією із оперативно-технічними підрозділами). Для цього необхідно внести зміни до ст. 41 КПК України, де передбачити не тільки оперативні підрозділи, а й підрозділи техніко-криміналістичного забезпечення досудового розслідування, які за письмовим дорученням слідчого зможуть здійснювати слідчі дії, зокрема, огляд місця події. Такий крок законодавця дозволить слідчому, прокуророві не просто залучати таких фахівців як спеціалістів для технічної допомоги, а доручати їм безпосередньо проводити огляд. У свою чергу, для організації функціонування підрозділів техніко-криміналістичного забезпечення проведення слідчих дій, їх технічного оснащення можна використовувати кращий досвід діяльності відповідних підрозділів США.

Певний інтерес викликають і тактичні особливості проведення огляду місця події. Зокрема, порівняльний аналіз основних положень тактики цієї слідчої дії дозволяє виокремити спільні та відмінні риси відповідної діяльності.

Так, основними принципами діяльності американських слідчих оглядових груп є: ретельність пошуку та його здійснення у суворій відповідності із законом; швидка процедура без компромісів; належне документування місця події; належні методи і технології вилучення доказів; правильне використання й знання засобів і обладнання; вилучення всіх доказів, що стосуються справи; належне поводження з доказами та їх упакування; наявність власних можливостей для дослідження доказів; дотримання належних заходів безпеки [1].

Як відомо, у вітчизняній криміналістиці принципами огляду місця події вважають: 1) своєчасність (невідкладність); 2) об'єктивність і повноту; 3) активність; 4) методичність (плановірність, послідовність); 5) застосу-

вання науково-технічних засобів; 6) єдине керівництво [2, с. 277-278; 3, с. 160-161; 4, с. 276-278].

Таким чином, думки українських і зарубіжних учених в цілому збігаються у визначенні засад повноти й активності огляду, необхідності правильного застосування науково-технічних засобів. Проте звертає увагу, що американські колеги значно більшого значення надають вимогам дотримання належних процедур вилучення та упакування виявлених слідів, а також дотриманню безпеки учасниками огляду. У цьому сенсі зауважимо, що теоретичні основи криміналістичної тактики в нашій країні розвинуті краще, ніж у США, що дозволяє виокремити як загальні принципи тактики (законність, науковість, динамічність, моральність тощо), так і принципи тактики окремої слідчої дії. Тобто, дотримання універсальних принципів законності та науковості передбачає неухильне виконання правових вимог щодо процедур проведення будь-якої слідчої дії та наукових методів виявлення й фіксації доказової інформації. Однак слід визнати, що вимога забезпечення безпеки учасників огляду місця події вітчизняними криміналістами як основоположне правило не зазначається. Переважно це вважається окремою рекомендацією, але не принципом огляду. В аспекті побудови демократичного суспільства, коли життя та здоров'я людини визнані Конституцією України найвищою соціальною цінністю, такий підхід не відповідає світовим стандартам. Отже, принципи забезпечення безпеки учасників доцільно закріпити як засаду тактики не тільки огляду місця події, а й будь-якої іншої слідчої (розшукової) дії.

В американських посібниках з огляду обов'язково вказують на заходи безпеки. Наприклад, при вилученні та упакуванні доказів біологічного походження пропонується носити як мінімум, латексні, нітрилові або з інших непористих полімерних матеріалів рукавички. Засоби індивідуального захисту, такі як захист очей і халат рекомендується на додаток до рукавичок. Усі речовини біологічного походження та порівняльні зразки повинні розглядатися як речовини, що становлять підвищену біологічну небезпеку. Зразки потенційно можуть надавати носії ВІЛ, гепатиту В і С, або інших патогенів. Якщо зразки крові відправляються на дослідження авіасполученням, вони повинні бути упаковані згідно із вимогами ІАТА (Міжнародна асоціація повітряного транспорту) [5]. Відповідно, у вітчизняних методичних рекомендаціях з тактики огляду місця події теж доцільно більшу увагу приділяти таким заходам.

Що ж стосується загального порядку дій учасників огляду місця події, то необхідно зазначити, що згідно з американськими рекомендаціями алгоритм роботи на місці події виглядає приблизно таким чином. Співробітники поліції, які зазвичай першими прибувають на місце, затримують злочинця у випадку, якщо він усе ще там, і викликають швидку медичну допомогу в разі потреби. Вони несуть відповідальність за забезпечення безпеки місця події та збереження речових доказів до прибуття слідчої оглядової групи. Слідча оглядова група детально документує обстановку

місця події та збирає будь-які речові докази. Окружний прокурор часто присутній, щоб допомогти визначити, чи є у слідчих необхідність у будь-яких ордерах на обшук, і отримати ці ордери від судді. Судово-медичний експерт (у випадку вбивства) може бути або не бути присутнім, щоб визначити попередню причину смерті. Спеціалісти (ентомологи, судово-медичні експерти, судово-медичні психологи тощо) можуть бути залучені, якщо докази потребують експертного аналізу на місці. Детективи опитують свідків і консультуються зі слідчими з оглядової групи. Вони розслідують злочин, використовуючи інформацію, отриману від свідків та в результаті дослідження речових доказів. Слідча оглядова група прибуває на місце події та пересвідчується, що воно забезпечене. Слідчі роблять попередній огляд, щоб отримати загальне уявлення про вчинений злочин, встановити, чи було щось на місці події переміщене до їх прибуття й формує початкові версії, засновані на первинному візуальному огляді. Вонизначають місце розташування потенційних доказів, однак не торкаються та не переміщують їх, ретельно документують місце події, фотографують і малюють схеми протягом подальшого огляду. Іноді етап документації включає в себе відеоогляд. На ньому слідчі все ще ні до чого не торкаються. Потім настає етап, коли доказів можна торкатися – дуже обережно. Слідчі проводять послідовний огляд місця події, збираючи всі потенційні докази, помічаючи їх, реєструючи та упаковуючи таким чином, щоб вони залишилися незмінними на своєму шляху в лабораторію. Залежно від поставленого перед оглядовим підрозділом завдання він може проводити або не проводити аналіз доказів у лабораторії. Криміналістична лабораторія обробляє всі речові докази, зібрані слідчими оглядової групи на місці злочину. Коли результати лабораторних досліджень готові, вони направляються старшому в справі детективові або просто до детективного підрозділу [6-7].

Таким чином, бачимо, що загальний порядок огляду місця події в США та в Україні в цілому досить схожі. Проте в нашій країні процедура досить детально й суворо регламентована законодавством (ст. 223, 237-238 КПК України). При цьому не всі вимоги виглядають обґрунтованими й доцільними. Удосконаленню підлягають і організаційні аспекти проведення аналізованої слідчої (розшукової) дії.

Так, необхідність вжиття слідчим, прокурором належних заходів для забезпечення присутності під час проведення огляду місця події осіб, чий права та законні інтереси можуть бути обмежені або порушені (ч. 3 ст. 223 КПК України), може значно перешкодити швидкості його проведення. Цю вимогу закону не завжди можна реалізувати взагалі, не кажучи про оперативність.

Суттєвою новацією чинного кримінального процесуального законодавства є положення щодо проведення огляду житла чи іншого володіння особи за правилами обшуку (ч. 2 ст. 237 КПК України), тобто лише на підставі ухвали слідчого судді. Як зазначалося вище, у США на місці події в подібних випадках обов'язково присутній прокурор, який отримує необ-

хідні ордери. Тобто особа, яка безпосередньо проводить огляд, не відволікається на виконання формальних процедур. У нас же слідчий зобов'язаний звернутися із відповідним письмовим поданням до прокурора за узгодженням, а потім – до слідчого судді за ухвалою. Такий підхід аж ніяк не сприяє забезпеченню невідкладності та якості огляду місця події.

На відміну від України, у США немає обов'язкової вимоги щодо участі судово-медичного експерта при огляді трупа на місці події. Там це питання вирішує детектив залежно від обставин. У цьому знову ж таки доводиться констатувати більшу раціональність американців. Не в усіх випадках огляду трупа на місці його виявлення є потреба в залученні судово-медичного експерта й цілком достатньо звичайного лікаря. Відволікання судово-медичних експертів, кількість яких невелика, особливо в провінції, на виїзди для огляду всіх трупів призводить до зниження якості їхньої роботи щодо проведення експертиз. Тому вважаємо доцільним уточнити формулювання ч. 1 ст. 238 КПК України, де передбачити, що «огляд трупа слідчим, прокурором проводиться за обов'язкової участі лікаря або, за необхідності, судово-медичного експерта». Таким чином, за загальним правилом обов'язковою стане участь в огляді трупа лікаря, а судово-медичні експерти будуть залучатися лише в складних випадках для проведення на місці події попереднього дослідження й, відповідно, надання слідчому орієнтувальної інформації, спрямованої на швидке розкриття злочину.

У науковій літературі неодноразово порушувалося питання щодо доцільності інституту понятих у кримінальному процесі [8]. З цього приводу висловлювалися різні думки – від цілковитої підтримки до заперечення необхідності участі цих осіб під час слідчих дій. Не вдаючись до детального аналізу згаданої проблеми відзначимо, що, на нашу думку, американський досвід успішного проведення огляду місця події без участі понятих може бути використаний і в Україні. У чинному КПК України (ч. 7 ст. 223) було зроблено лише половинчастий крок до обмеження цього інституту. Адже огляд місця події в житлі чи іншому володінні особи проводиться за обов'язкової участі понятих. Крім того, огляд трупа теж має проводитися із залученням понятих або із застосуванням безперервного відеозапису. Убачається, що ці вимоги призводять лише до ускладнень на практиці з пошуком понятих, невинуватених психологічних травм осіб, котрих залучають як понятих на огляд трупів, і ніяк не сприяють забезпеченню законності в слідчій діяльності. Тому вважаємо доцільним скасувати обов'язковість залучення понятих до огляду місця події без винятків.

Висновки. Підсумовуючи викладене, зазначимо, що розвиток і вдосконалення чинного кримінального процесуального законодавства та положень криміналістичної тактики щодо проведення огляду місця події мають здійснюватися із урахуванням передового досвіду розвинених країн, зокрема, і США. На нашу думку, у цьому аспекті є необхідність розглянути встановлення принципу забезпечення безпеки учасників слідчої дії як засади криміналістичної тактики, і, відповідно, приділяти більшу увагу

рекомендаціям з реалізації названого принципу у відповідних методичних розробках.

Підлягають уточненню і деякі положення чинного КПК України щодо огляду. Зокрема, доцільно встановити процесуальний статус техніко-криміналістичного підрозділу органу досудового розслідування; скасувати вимогу щодо вжиття слідчим, прокурором належних заходів для забезпечення присутності під час проведення огляду місця події осіб, чий права та законні інтереси можуть бути обмежені або порушені (ч. 3 ст. 223 КПК України); встановити обов'язковість участі в огляді трупа лікаря, а не судово-медичного експерта (ч. 1 ст. 238 КПК України); скасувати обов'язковість залучення понятих до огляду місця події.

З організаційної точки зору є потреба в подальшому розвитку техніко-криміналістичних підрозділів органів досудового розслідування в напрямі створення сучасно оснащених оглядових груп, які за дорученням слідчого або прокурора проводитимуть огляд місця події, не відволікаючись на інші невідкладні дії на початковому етапі розслідування.

Використані джерела:

1. Mike Byrd. Duty Description for the Crime Scene Investigator – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.crime-scene-investigator.net/dutydescription.html>.

2. Криміналістика : підруч. / В. Ю. Шепітько, В. О. Коновалова, В. А. Журавель [та ін.] : за ред. В. Ю. Шепітька. - 5-те вид., переробл. та доповн. – К. : Ін Юре, 2016. – 640 с.

3. Криміналістика : навч. посібник / Р. І. Благута, Р. І. Сибірна, В. М. Бараняк та ін. ; за заг. ред. Є. В. Пряхіна. – К. : Атіка, 2012. – 496 с.

4. Криміналістика : підручник / [В.Д. Берназ, В.В. Бірюков, А.Ф. Волобуєв] ; за заг. ред. А.Ф. Волобуєва ; МВС України, Харк. нац. ун-т внутр. справ. – Х. : ХНУВС, 2011. – 666 с.

5. Physical evidence handbook / Texas department of public safety – Crime Laboratory Service. – [Електронний ресурс] – режим доступу: http://www.crime-scene-investigator.net/evidence_manual_TX.pdf.

6. Julia Layton. How Crime Scene Investigation Works. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://science.howstuffworks.com/csi.htm>.

7. Crime scene investigation: a guide for law enforcement. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.fbi.gov/about-us/lab/forensic-science-communications/fsc/april2000/twgcsi.pdf>.

8. Фролов Ю. М. Проблеми участі понятих у провадженні окремих процесуальних дій на окремих стадіях кримінального процесу / Ю. М. Фролов, В. І. Педан // Вісник Донецького національного університету. Сер. В: Економіка і право. – 2008. – Вип. 1. – С. 305-309.

Степанюк Р. Л., Лапта С. П. Совершенствование организации и тактики осмотра места происшествия в Украине с учётом опыта США

В статье проведён сравнительный анализ организационных и тактических основ осмотра места происшествия в Украине и США. Обращено внимание на необходимость внедрения позитивного американского опыта деятельности следственных осмотровых групп. Предложено уточнить принципы тактики осмотра, рассмотреть необходимость внесения изменений в действующий УПК Украины, направленных на закрепление процессуального статуса технико-криминалистического подразделения как субъекта со стороны обвинения, упрощение формальных процедур осмотра места происшествия.

Ключевые слова: *криминалистика, криминалистическая тактика, уголовное производство, досудебное расследование, осмотр места происшествия.*

Stepaniuk R. L., Lapta S. P. Improvement of organization and tactics of crime scene search in Ukraine considering US experience

The article provides a comparative analysis of the organizational and tactical basics of crime scene investigation in Ukraine and the USA. Attention is drawn to the need of implementation of positive American experience of investigative activities of crime scene investigation units that directly search the crime scenes on the instructions of a detectives. In particular, it is proposed to formalise in the Criminal Procedure Code of Ukraine the status of technical and forensic unit and give it the authority to search the crime scene at the request of the investigator, prosecutor, without being distracted by other urgent actions at the initial stage of the investigation. Organizationally and logistically these units in the National Police of Ukraine should be carried out taking into account the experience of the functioning of Crime Scene Investigation Units in United States. The principles of tactics of a crime scene investigation, according to the authors, should be complemented by the principle of ensuring the safety of participants of the investigative action. For the implementation of these provisions is also useful to consider the need to amend the existing of criminal procedural legislation of Ukraine, aimed at simplifying the formal procedures for crime scene investigation. Namely it is necessary to cancel the duty of the investigator, prosecutor to take all measures to ensure the participation in the crime scene investigation in the housing or other ownership of all persons whose rights or interests may be limited. Also it is necessary to abandon the compulsory participation of the medicologist in the examination of the corpse at the crime scene. It is time to eliminate the compulsive involvement of the witnesses to the investigation of a crime scene in a dwelling or other possession of the person, as well as examination of the corpse.

Key words: *criminalistics, forensic tactics, criminal proceedings, pre-trial investigation, crime scene search.*